

JOAN COSTA I COSTA, UN TRADUCTOR A L'OMBRA

Joan Costa i Costa nasqué el 1914 a Terrassa, on estudià comerç i batxillerat amb els Escolapis. El 1931 rebé una beca de l'ajuntament d'aquesta ciutat per seguir la carrera de magisteri a l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya, una institució tot just creada amb l'adveniment de la República i l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, de la qual formaven part algunes de les personalitats del camp pedagògic d'aquell moment, que imprimiren un profund segell en els alumnes: Cassià Costal, Alexandre Galí, Artur Martorell, Rafael Solanic, Pau Vila, Pierre Vilar... En aquests temps, Joan Costa ja demostrà una gran facilitat per les llengües i unes inquietuds intel·lectuals que no pogué desenvolupar plenament a causa de l'esclat de la guerra, la qual li impedí d'acabar la carrera de mestre i d'exercir-ne la professió, igual que estroncà les aspiracions de tota una generació i els nombrosos projectes que, com el d'aquella escola, havien estat endegats aquelles darreres dècades amb la finalitat de forjar un país modern. El gener de 1939, quan tot just havia acabat els estudis militars superiors a l'Escola d'Oficials, l'avançada de les forces contràries l'obligà, com a tants d'altres catalans, a fugir cap a França per la Jonquera, al camp de refugiats de la platja d'Argelers i, més endavant, al camp d'Agde, on els seus coneixements de francès li permeteren d'encarregar-se de tasques d'administració i de traducció. En declarar-se la Segona Guerra Mundial, es veié obligat a treballar en una fàbrica de municions en una localitat del Delfinat i, més endavant, de jornalera a casa dels familiars d'un amic de Nimes, fins que, al cap de més d'un any i mig a l'exili, aconseguí els avals per a tornar a casa. Tanmateix, així que entrà a l'«Espanya nacional» el 1940, fou enviat a Saragossa i internat com a soldat presoner en un «Batallón Disciplinario», on, si més no, novament gràcies a les seves aptituds, pogué evitar altres feines més feixugues i ocupar el lloc de secretari a l'oficina de la caserna, a més de disposar de prou temps lliure per a matricular-se en un curs de nit de llengua alemanya.

Quan finalment tornà a casa al cap de més d'un any al camp de presoners, havent perdut dos germans al front i amb el pare malalt, es trobà sense la carrera acabada i amb un sistema educatiu absolutament diferent del d'abans de

la guerra, de manera que no tingué més remei que renunciar a la seva vocació de mestre i posar-se a treballar de peó al Celler Cooperatiu de Terrassa. Amb tot, no abandonà les inquietuds lingüístiques que ja se li havien desvetllat en l'època d'estudiant i que havia de continuar cultivant tota la vida: així, en canvi de fer classes de francès en una acadèmia, assistia a un curs d'alemany, un idioma del qual arribà a tenir un gran domini i a obtenir-ne el títol de professor de l'Institut Alemany de Cultura, i un cop instal·lat a Barcelona des del 1954, abordà l'estudi de l'anglès. De fet, foren precisament els seus coneixements de llengües que li obriren un altre camp professional, el de secretari i assessor lingüístic en una firma comercial amb relacions d'importació i exportació amb Suïssa.

D'ençà del retorn de l'exili, davant el panorama desolador dels primers anys de la postguerra en què la cultura catalana patia la prohibició i persecució en tots els àmbits i maldava per sobreviure en la clandestinitat, s'implicà activament en diverses entitats amb la voluntat de contribuir a servir els vincles amb el passat i amb les manifestacions de la pròpia identitat; especialment, formà part d'associacions excursionistes i corals, uns dels pocs organismes que, malgrat estar sotmesos al control del règim com totes les iniciatives populars, permetien mantenir viu el sentiment d'una consciència col·lectiva. A la dècada dels quaranta es féu soci del Centre Excursionista de Catalunya, amb la junta directiva del qual cooperà intensament a partir dels anys seixanta, on treballà de manera eficaç i infatigable per impulsar qualsevol iniciativa d'afirmació cívica, com ara els actes commemoratius del centenari del naixement de Pompeu Fabra el 1968, en què tingué lloc l'encesa i el compromís de renovació de la Flama de la Llengua Catalana.

Alhora, els anys quaranta, entrà a la Societat Coral Joventut Terrassenca, un cor Clavé conegut per «Coro Vell», dotat com estava d'una disposició natural per la música (segurament estimulada a les classes de Robert Gerhard i Enric Ainaud a l'Escola Normal), la qual li permeté d'aprendre solfeig de manera gairebé autodidacta i de posar-se al capdavant d'organismes i agrupacions musicals. Amb un altre cantaire, Salvador Castells, crearen, successivament, la petita coral mixta de la Joventut Terrassenca, la Coraleta i la Coral Egara de Ràdio Terrassa, i més endavant, un cop instal·lat a Barcelona, formà part de la Capella Clàssica Polifònica, fundada el 1940 per Enric Ribó, i de la coral del Centre Excursionista de Catalunya. Aquells anys, ja posava en català composicions estrangeres per introduir al repertori d'algunes d'aquestes corals. Quan, a partir del 1944, i especialment del 1949, les autoritats franquistes començaren a mostrar una tolerància gradual envers la recuperació cultural i, concretament, envers les accions encaminades a restablir la continuïtat amb la música popular del país, amb esperit de servei, ocupà llocs de responsabilitat tant al Secretariat dels Orfeons de Catalunya, l'actual Federació Catalana d'Entitats Corals (en la constitució de la qual també participà els anys vuitanta i en el con-

sell de la qual exercí funcions directives), com a l'Orfeó Català, que a la darreria de la dècada dels cinquanta tornà a esdevenir un símbol de militància cívica i catalanista. D'ençà que se'n féu soci els anys quaranta, hi assumí diverses tasques, en corregí la publicació *Catalunya Música/Revista Musical Catalana* quan es reprengué el 1984 i hi continuà vinculat quan es constituí la Fundació Orfeó Català-Palau de la Música el 1990.

La feina en la firma comercial sempre va distar molt de satisfer les seves aspiracions, per la qual cosa, seguint les seves inclinacions, s'apuntà a unes classes clandestines de traducció i correcció de català i, com tantes altres persones en aquells temps difícils, decidí contribuir en la mesura de les seves possibilitats a la defensa de la llengua. De fet, des del 1935 ja escrivia poemes de tema divers, entre els quals un *Retaule en vers*, concebut amb motiu del cinquante-nari de la mort de Jacint Verdaguer el 1952, que obtingué el primer premi en un concurs organitzat a Terrassa, i d'ençà del 1954, nombrosos poemes de temàtica muntanyenca, una selecció dels quals, amb el títol de *Camins i cants*, fou guardonada el 1967 per la Federació Catalana de Muntanyisme. Molts, amb música del seu company de caminades Salvador Castells, foren cantats per la Coral de Ràdio Terrassa i pel Sextet Vocal. D'altres poemes seus han estat musicats (de vegades, per ell mateix) i alguns foren interpretats el 1998, després de la seva mort, al Centre Cultural de la Caixa de Terrassa. D'altra banda, ell mateix posà lletra a algunes sardanes, entre d'altres, *Sant Martí del Canigó* de Pau Casals i *La processó de Sant Bartomeu* d'Antoni Català, en aquest cas per encàrrec de l'Ajuntament de Sitges.

Per afició, anà obrint-se camí en el camp editorial com a corrector i redactor i s'hi donà a conèixer per la professionalitat i el rigor. Amb la transició, augmentaren les ofertes, com ara col·laborar en la redacció del lèxic de l'Enciclopèdia Salvat en català i, més tard, en la reedició d'aquesta enciclopèdia en castellà, revisar una col·lecció d'obres de divulgació científica de la mateixa editorial i una altra de publicacions sobre temes polítics de l'editorial Undarius, o participar en la reedició de la *Història de Catalunya* d'Antoni Rovira i Virgili. Ja jubilat, continuà treballant en encàrrecs com ara revisar, corregir i traduir les publicacions de la secció cultural de «La Caixa» o corregir i revisar per a la Fundació Carles Pi i Sunyer una bona part de l'obra de l'escriptor, polític i economista redactada en català, i traduir-ne els escrits en castellà i anglès.

També per iniciativa pròpia, els anys quaranta havia començat a traduir algunes obres, com *Els vint-i-quatre sonets* de Louise Labé, i els setanta versionà del francès, l'alemany i l'anglès diverses peces de teatre: *El soldat Schweik a la Segona Guerra Mundial* de Bertolt Brecht, *El gran mirall* i *Vetllada musical* de J. B. Priestley, *Cyrano de Bergerac* d'Edmond Rostand, i *Amfitrió*¹ de Molière —aquesta versió en vers, representada els anys vuitanta per un grup amateur a

1. MOLIÈRE, *Amfitrió*, Barcelona, Millà, 1987.

Rubí, és l'única que de moment li ha estat editada, mentre que les altres no s'han arribat a representar mai i algunes s'han perdut. Ja durant la dècada anterior, per encàrrec de l'editorial Ariel, havia girat de l'anglès dues obres de tema religiós, *Ètica de la situació* de Joseph Fletcher² i *La ciutat secular* de Harvey Gallagher Cox,³ i més endavant, els anys vuitanta, el Centre Excursionista de Catalunya li encomanà la traducció d'alguns clàssics de l'alpinisme francès: *Estrelles i tempestats* i dos volums d'*Els conqueridors de l'inútil*, de Gaston Rébuffat⁴ i Lionel Terray,⁵ respectivament. Aquells anys, encara traduí del castellà un llibre d'arquitectura d'Helio Piñón⁶ i, del suec —segurament, amb una llengua interposada—, un de literatura juvenil de Maria Gripe, *Els escarabats volen al capvespre*.⁷

Tanmateix, la seva faceta més coneguda com a traductor fou la vinculada amb la música coral i la cançó popular. Entre els anys cinquanta i els seixanta, el moviment coral a Catalunya experimentà una gran embranzida i una obertura al repertori estranger (especialment a través de grups com la Coral Sant Jordi i el Cor Madrigal, sota el guiatge d'Oriol Martorell i de Manuel Cabero), en la qual Joan Costa contribuï anostrant una infinitat de melodies d'arreu del món i permetent als cors d'accedir a una literatura musical nova, adequadament adaptada a un text català, gràcies a la combinació de la seva formació i experiència com a músic i lingüista. Així, emprengué una recerca de les manifestacions musicals del patrimoni popular de diferents països que el portà a aplegar i a incorporar al repertori autòcton una col·lecció important de cançons tradicionals de temps molt diversos (de l'Alsàcia, el Baix Danubi, Bohèmia, Estíria, el Llenguadoc, la Lorena, la Provença, Suàbia, Pomerània, el Tírol...), sobretot texts alemanys, però també americans, anglesos, bascos, escocesos, eslovacs, finlandesos, francesos, holandesos, hongaresos, italians, japonesos, polonesos, russos, georgians, ucraïnesos, suïssos, txecs..., incloent-hi un recull de cançons infantils d'indrets tan distants com ara Grècia, Bulgària, el Camerun, Ghana, l'illa de St. John, Singapur, l'antiga Iugoslàvia, l'Aràbia Saudita, Tailàndia, el Congo i Uganda. En molts casos, no cal dir-ho, solia servir-se de versions existents en alemany, anglès o francès.

D'altra banda, no són menys nombroses les partitures de compositors de diferents èpoques, especialment romàntics i postromàntics, a què posà lletra

2. Joseph FLETCHER, *Ètica de la situació*, Barcelona, Ariel, 1969.

3. Harvey GALLAGHER COX, *La ciutat secular: la secularització i la urbanització des d'una perspectiva teològica*, Barcelona, Ariel, 1968.

4. Gaston RÉBUFFAT, *Estrelles i tempestats*, Barcelona, RM / Centre Excursionista de Catalunya, 1982.

5. Lionel TERRAY, *Els conqueridors de l'inútil*, Barcelona, RM-Centre Excursionista de Catalunya, 1982.

6. Helio PIÑÓN, *Nacionalisme i modernitat en l'arquitectura catalana contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 1980.

7. Maria GRIPE, *Els escarabats volen al capvespre*, Barcelona, Cruïlla, 1983.

catalana: des de peces corals a una o a diverses veus fins a cànon, cantates, oratoris i rèquiem passant per lieds o els moviments d'algunes simfonies. Novament hi predominen les d'expressió alemanya, com ara més de quaranta obres de Johannes Brahms (incloent-hi el *Rèquiem alemany*), corals i motets de Johann Sebastian Bach, a més d'aproximadament la meitat de les cantates que se'n conserven, la *Passió segons sant Joan* i el *Magnificat*, al costat d'altres de Ludwig van Beethoven, Anton Bruckner, Dietrich Buxtehude, Franz Joseph Haydn, Paul Hindemith, Gustav Mahler, Felix Mendelssohn, Wolfgang Amadeus Mozart, Carl Orff, Michael Praetorius, Max Reger, Franz Schubert, Robert Schumann, Ludwig Spohr, Johann Strauss, Richard Strauss, Georg Philipp Telemann o Karl Maria von Weber, per esmentar-ne alguns dels més coneguts. Tampoc no falten les composicions adaptades a partir d'altres llengües, algunes d'autors no menys cèlebres, com ara Béla Bartók, Benjamin Britten, Antonín Dvořák, Edward Elgar, Edvard Grieg, Georg Friedrich Händel, Zoltán Kodály, Bohuslav Martinů, Giovanni Pierluigi da Palestrina, Henry Purcell, Maurice Ravel, Jean Sibelius o Igor Stravinsky.

En total, des dels anys quaranta fins als noranta, traduí i adaptà la lletra de més de quatre-centes obres de procedències, èpoques i estils d'allò més variats, sovint difoses en partitures, que moltes de les corals del país han cantat i encara canten. Mentre que abans dels anys seixanta solia recórrer a les adaptacions lliures, a causa de la progressiva obertura de l'ambient cultural propiciada per la liberalització del règim durant la dècada dels setanta, les agrupacions corals adquiriren un nivell d'exigència més alt i les seves traduccions esdevingueren més respectuoses i ajustades als originals. Amb el temps i l'experiència, abordà obres més complexes, alguna per encàrrec, com la *Missa alemanya* de Schubert, i per gust, oratoris com l'*Elies* de Mendelssohn, les *Estacions* de Haydn i el *Messies* de Händel, les parts corals de dues simfonies de Mahler, o, com hem dit, una bona part de les cantates de Bach. El darrer dels seus treballs li fou encarregat amb motiu de l'homenatge que el maig de 1997 l'Associació Musical de Mestres i Directors dedicà al traspassat Enric Ribó, l'*Stabat Mater* de Schubert.

Gràcies a la tasca de recopilació i catalogació de Neus Marcé⁸ i Antoni Fabrés, totes les seves traduccions es conserven als Arxius Joan Costa de la biblioteca de l'Orfeó Català, i no ha estat fins després de la seva mort que n'han aparegut algunes d'aplegades en forma de llibre, concretament en tres reculls publicats per l'editorial Clivis el 1999, el 2002 i el 2006, respectivament. El primer, *Cantem el Nadal*,⁹ conté trenta nadeses seleccionades entre les mostres

8. Neus Marcé ha elaborat un índex de totes les traduccions catalanes de Joan Costa que ens ha proporcionat amablement, juntament amb copiosa informació biogràfica.

9. *Cantem el Nadal. 30 cançons nadalenesques d'arreu, escollides i adaptades al català per Joan Costa*, Barcelona, Clivis, 1999.

d'aquest gènere que, des del 1953, Joan Costa havia anat recollint d'arreu del món per regalar, un cop havent-hi incorporat lletra catalana, a parents i amics: tant melodies de la Borgonya, Caríntia o Francònia, com obres d'autor, entre d'altres, de Bach, Brahms, Antonio Caldara, Mozart, Praetorius, Purcell o Thomas Tallis, passant per peces anònimes del segle XVII o espirituals negres, i fins una nadala escrita a partir d'un poema original seu musicat pel compositor i amic Salvador Castells. El segon recull¹⁰ abasta més de cent cànons de diverses fonts, ordenats segons la temàtica dels texts, des de melodies tradicionals del segle XIV fins a composicions d'autors i harmonitzadors més o menys coneguts, entre els quals Brahms, Caldara, Luigi Cherubini, Marcel Corneloup, Hindemith, Mozart, Purcell o Weber. Finalment, el 2006 ha aparegut *Repertori Coral*,¹¹ un llibre que no conté traduccions adaptades a la música (tret de dues cantates per a cor infantil que va traduir per a l'Esquellerinc del Cor Madrigal), sinó que engloba tots els texts catalans, en total uns cent cinquanta, que des dels anys seixanta destinà a acompanyar els programes de mà de diversos cicles de lied per poder seguir les lletres cantades en les llengües originals, molts per encàrrec, com ara el darrer, que tingué lloc al Palau de la Música Catalana el 1997. Conté peces de compositors alemanys, austríacs, anglesos, francesos, hongaresos, italians i russos; per exemple, Beethoven, Brahms, Britten, Emmanuel Chabrier, Gaetano Donizetti, Gabriel Fauré, Händel, Kodály, Franz Liszt, Mahler, Mendelssohn, Serguei Rakhmaninov, Ravel, Arnold Schönberg, Schubert, Schumann o Richard Strauss; musicades a partir de poemes originals de W. H. Auden, Aleksander Blok, John Dryden, Joseph von Eichendorff, Johann Wolfgang Goethe, Heinrich Heine, Victor Hugo, Leconte de Lisle, Edmond Rostand, Friedrich von Schiller, Friedrich von Schlegel o Paul Verlaine. Val a dir que inclou les versions de set haikus escrits en francès per Josep M. Junoy amb música de Robert Gerhard i la d'una peça de Benet Casablanca amb lletra anglesa d'Edgar Allan Poe. Complementen el llibre algunes adaptacions disperses que havia fet per plaer al llarg dels anys, com ara melodies tradicionals angleses, eslovaques o del Rin, nadales alemanyes o franceses, i fins una cançó amb lletra de Walt Whitman, versionada en francès per Raphaël Passaquet.

Encara que avui potser no és habitual escoltar les interpretacions d'obres corals estrangeres sinó en la llengua original, convé considerar el mèrit de les aportacions individuals de persones com Joan Costa, que pertanyeren a una generació marcada pels estralls de la guerra i la dictadura, i que contribuïren a la supervivència de la nostra llengua i la nostra cultura amb una tasca pacient i callada, però, alhora, rigorosa i entusiasta. La seva feina, que féu un gran servei

10. *111 cànons de tot arreu escollits i traduïts al català per Joan Costa*, Barcelona, Clivis, 2002.

11. *Repertori coral. Textos d'obres dels grans compositors traduïts per Joan Costa*, Barcelona, Clivis, 2006.

JOAN COSTA I COSTA, UN TRADUCTOR A L'OMBRA

191

durant una època de dissort per al nostre país, continua tenint encara una gran importància per al moviment coral català, al qual ha deixat un extens i valuós llegat de material vocal de tot el món.

JUDIT FONTCUBERTA I FAMADAS
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARTÍS (1980): Pere Artís i Benach, *El cant coral a Catalunya (1891-1979)*, Barcelona, Barcino.
- ARTÍS / MILLET (1991): Pere Artís i Benach / Lluís Millet i Loras, *Orfeó Català 1891-1991. Llibre del centenari*, Barcelona, Barcino / Fundació Orfeó Català-Palau de la Música.
- CARBONELL (1977): Jaume Carbonell i Sebarroja, *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Edicions 62.
- CARBONELL (2003): Pere Carbonell i Fita, *Formant mestres per a la democràcia. Influència de l'Escola Normal de la Generalitat en el comportament humà i professional dels seus antics alumnes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FONTBONA / BATISTA / ARTÍS / MANENT (1998): Francesc Fontbona / Antoni Batista / Pere Artís / Albert Manent, *Orfeó Català. Quatre presidents 1939-1998*, Barcelona, Pòrtic.
- NARVÁEZ (2005): Manuela Narváez, *L'Orfeó Català: cant coral i catalanisme (1891-1951)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral.
- SAMSÓ (1994): Joan Samsó, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

